

voor de ggz-cliënten zeker zo belangrijk is voor de kwaliteit van leven als hun feitelijke deelname aan de samenleving. Depla's onderzoek laat zien dat de ggz-patiënten in het verzorgingshuis niet een maatschappelijk meer geïntegreerd bestaan leiden dan in een psychiatrisch ziekenhuis: en daar was het wel om begonnen! Sterker nog: men zou kunnen veronderstellen dat de aanwezigheid van oudere psychiatrische patiënten in een verzorgingshuis de verdere ontwikkeling richting vermaatschappelijking eerder afremt dan stimuleert.

De betrokken hulpverleners

Het onderzoek van Depla levert relevante kennis voor de beroepsgroep aan wie ze het heeft opgedragen: werkers in de ouderenpsychiatrie. Voor hen wordt duidelijk dat zij wat te bieden kunnen hebben in een verzorgingshuis: enerzijds in de zorg aan oudere psychiatrische patiënten (als case-manager en in het bieden van gespecialiseerde dagopvang) en anderzijds ten behoeve van overige bewoners van het tehuis (hoewel zij dit niet onderzoekt of verder uitwerkt!) en als consulent voor het verzorgende personeel daar.

De organisatievorm waarbij psychiatrisch verpleegkundigen vanuit het psychiatrisch ziekenhuis worden gedetacheerd in een verzorgingshuis, en waarbij de ggz-cliënten de dagelijkse zorg ontvangen van verzorgers en de psychiatrische zorg van de gedetacheerde psychiatrisch verpleegkundigen, blijkt het meeste perspectief te bieden. Daarbij geldt dan dat hoe herkenbaarder en helderder – in de zin van meer uren aanwezig – de aanwezigheid van de psychiatrisch verpleegkundigen is,

hoe meer zeggenschap de psychiatrische patiënten over hun leven hebben. Dat is heel paradoxaal: autonomie is blijkbaar het grootst, daar waar de meeste ondersteuning wordt geboden! Depla zoekt heel voorzichtig een verklaring in het feit dat de psychiatrisch verpleegkundigen mogelijk beide partijen *empowered* hebben en daarmee bedoelt ze: de patiënten aangezet tot zeggenschap en/of de verzorgenden tot directiviteit of het geven van ruimte. Bij de lezer levert het echter (los van de vraag naar de betaalbaarheid) nog onbeantwoorde vragen op over de zorg en degenen die deze verlenen:

- * Wat gebeurt er met het werk? Wordt het 'sectoroverschrijdend' en ontstaan er nieuwe doelgroepoverstijgende vormen van zorg, of blijft toch elke hulpverlener bij zijn eigen 'leest'? Uit oogpunt van vermaatschappelijking van zorg zou dat eerste wenselijk zijn, maar de resultaten uit het onderzoek van Depla laten dat vooralsnog niet zien.
- * Wat hebben de verschillende hulpverleners aan elkaar? Hoe ervaart men de samenwerking; hoe werkt het dat er een expertiseniveau 'bij' komt; gaan de interessante taken naar de psychiatrisch verpleegkundige en wordt het werk van de verzorgende minder aantrekkelijk?
- * Is detachering op langere termijn wel gewenst? Gedetacheerde medewerkers kunnen het gevoel krijgen nergens echt bij te horen. Het kan onaantrekkelijk zijn om in een werksituatie te maken te hebben met twee cao's, twee werkgevers, zeker als medewerkers

over en weer meer op elkaars 'domein' komen.

De verzorgingshuisbewoners

Ten slotte blijft daar nog de vraag hoe de *andere* bewoners het vinden: ervaren zij het samenwonen met ggz-cliënten in één zorginstelling als verrijkend of als stigmatiserend(er)? Depla onderzocht wel het (gevoel van) stigma van de ggz-cliënten (cliënten in verzorgingshuis en psychiatrisch ziekenhuis verschillen niet in stigma-ervaringen), maar niet dat van de andere bewoners van het verzorgingshuis. Dat is een gemiste kans. Ik noemde al de mogelijkheid dat de psychiatrische cliënten – die immers niet *meer* gaan deelnemen aan de samenleving als ze in een verzorgingshuis wonen – de maatschappelijke participatie van de niet-ggz-cliënten in het verzorgingshuis zouden kunnen gaan belemmeren. Als in wijk en buurt het beeld in stand blijft dat een verzorgingshuis een plaats is waar (zorgbehoefte) ouderen 'apart' bij elkaar wonen, dan benadrukt dit het intramurale karakter van verzorgingshuizen eerder dan dat het dat doet verdwijnen. Oftewel: ik ben benieuwd naar het antwoord op de vraag wat deze vorm van vermaatschappelijking de andere bewoners biedt (of kost). Het antwoord daarop ontbreekt vooralsnog.

Mettiena Leemeijer

Douwe van Houten. **De gevarieerde samenleving. Over gelijkwaardigheid en diversiteit.**

Utrecht: De Tijdstroom, 2004, 296 p., € 29
ISBN 90 5898 069 3

Ook na lezing van Douwe van Houtens *De gevarieerde samenleving* blijf je je afvragen of het hier gaat om een doorwrochte studie, een bundel vlot lezende essays over maatschappelijk gezien prangende thema's of een aangekleed politiek pamflet. Waarschijnlijk zit geen van deze drie antwoorden ver naast de waarheid. Hierin schuilt de kracht van Van Houtens boek, maar het geeft tevens meteen zijn zwakte aan. De auteur lijkt geen keuze te kunnen of willen maken. Is hij met zijn nieuwste boek allereerst de wetenschapper die hij met eerdere boeken al heeft bewezen te zijn, of is hij eigenlijk vooral een verkondiger van het bevrijdende humanistische (ant)woord – waar overigens niks mis mee is? Of is hij achter de betrekkelijk veilige façade van de wetenschapper en de humanist toch vooral een verontruste en zeer betrokken burger, die zich terecht zorgen maakt over de positie van de zwakkeren in de samenleving, die immers niet alleen bedreigd worden door rechtse politieke coalities, maar eveneens door de medicalisering, de bureaucratisering en de juridisering in de samenleving?

Dit alles neemt niet weg dat *De gevarieerde samenleving* een boeiend en belangwekkend boek mag worden genoemd. Het is vooral degenen aan te bevelen die zich met sociaal beleid en sociale interventie bezighouden, evenals politiek- en maatschappelijk-geïnteresseerden die nog niet door cynisme bevangen zijn. In zekere zin is het een vervolg en uitwerking van het in 1999 verschenen *De standaardmens voorbij*, ware het niet dat Van Houten met zijn nieuwste boek meer pretenties toont en zijn nek nog verder durft uit te steken. Hij

gaat in tegen de stroom van het 'burgerlijk-bangerige' Nederland van Balkenende c.s. en schroomt daarbij niet om nu en dan ronduit tegendraads te zijn.

Gevarieerde samenleving

Van Houtens ideaalbeeld is een gevarieerde samenleving, niet zozeer als een te bereiken eindstadium of een vooraf gegeven stramien, maar vooral als een multiculturalistisch, reflexief en zoekend project (p. 59). In de lijn van Anthony Giddens kan eveneens gesproken worden van een continu leerproces. De samenleving is voortdurend in ontwikkeling en alleen al daarom bij uitstek object van studie en onderzoek voor de sociale interventie- of ontwikkelkunde.

Reflexiviteit heeft betrekking op zingeving en betekenisverlening aan gebeurtenissen, en kan als tegenwicht dienen voor de dominantie van het analytisch-rationele denken, die min of meer door klassieke wetenschappers als Max Weber en Karl Mannheim is bepleit.

Van Houten probeert in zijn boek aan te geven hoe deze samenleving dichterbij kan komen, wat niet wegneemt dat daarbij toch vooral het beeld van een gefragmenteerde samenleving overheerst. Of misschien wel de zo langzamerhand gespleten samenleving.

De auteur bewandelt twee wegen, die hij wonderwel van elkaar weet te (onder)scheiden, om ze uiteindelijk toch in een krachtig pleidooi voor de gevarieerde samenleving samen te laten komen.

In de eerste plaats keert hij zich – ruimschoots theoretisch en empirisch onderbouwd – tegen de in gang gezette verharding van de

maatschappelijke verhoudingen. In zijn pleidooi voor gelijkwaardigheid en diversiteit – op zich al een aardige paradox – bepleit hij onverkort zorgzaamheid, betrokkenheid, rechtvaardigheid en actief burgerschap voor allen, waarbij hij bepaald niet als een softie of 'linksige' lucht-fietser uit de hoek komt. Hij propageert een utopisch denken, dat niet verward moet worden met een fantasie of een blauwdruk, maar dat wel in een droom mag uitmonden. Wellicht is het hier beter om van verbeeldingskracht te spreken, wat Van Houten zelf overigens nalaat. In zijn benadering gaat het erom, aansluiting te zoeken bij 'goede praktijken', zowel reeds bestaande als die jezelf kunt bedenken. Hiermee wordt van onderop gestalte gegeven aan nieuwe vormen van sociale participatie en zorgzaam burgerschap. Dit doet denken aan de kleinschalige (wijk)initiatieven, die bijvoorbeeld genoemd worden in *Dragers voor Schragers* van Hansje Galesloot (2003) en de *Grote kleine-kansenatlas* van Peter Voogt (2003), die overigens geen van beide door Van Houten worden genoemd. De hierin beschreven kleine, maar voor de betreffende burgers belangwekkende initiatieven, doen het geloof in de maakbaarheid van onderop aanwakkeren. Tegelijkertijd leren ze dat het veelal misgaat, zodra gevestigde instituties of lokale overheden zich ermee gaan bemoeien, zoals Jan Willem Duyvendak, Geert van der Laan en Lex Veldboer naar voren brachten in *Ontgeving in tijden van vraagsturing en accountability* (2003).

Van Houten durft het aan een pleidooi voor maakbaarheid te houden, juist nu sinds 11 september 2001

het tot dan heersende paradigma van de maakbare samenleving in scherven ligt. Voor hem – die zich naar eigen zeggen 'niet laat vastplakken op dit aardse tranendal' – is het maakbaarheidsgeloof allesbehalve achterhaald. Bijna aandoenlijk verklaart Van Houten (p. 35):

Als je ziet dat mensen met een chronische ziekte of handicap worden gediscrimineerd, of dat mensen uit een etnische minderheid als achterlijk worden weggezet, mag je dan geen voorstellen bedenken om daar verandering in te brengen?

Deze benadering past naadloos in het denkraam van een links politicus of van iemand die de praktische humanistiek voorstaat, maar de vraag is of dit tevens het vertrekpunt moet zijn van de wetenschapper. Overigens krijgt in één adem eveneens de in welzijnskringen nog altijd roemruchte filosoof Hans Achterhuis met diens verwijt van 'utopisch totalitarisme' een veeg uit de pan.

Echter, feit is en blijft dat zowel in het hedendaagse denken als in de beleidsuitgangspunten van de 'nieuwe politiek', het aspect van de maakbaarheid in diskrediet is geraakt. In dit licht bezien is het opvallend dat het dagelijkse leven van (de meeste) mensen volledig gepland lijkt te zijn. Daarbij geldt dat soort nog steeds soort zoekt, zoals blijkt uit het homogene karakter van sociale netwerken.

In de tweede plaats beschouwt en analyseert Van Houten actuele maatschappelijke vraagstukken vanuit de praktijk en ervaringen van degenen die er het meest door worden geraakt. Deze keer geen

beleidsoptiek of overheidsinvalshoek. De auteur geeft zijn visie op mislukte overheidsmaatregelen, die elk op zich veel goeds beoogden – emancipatie en gelijkberechtiging bijvoorbeeld – maar die feitelijk leidden tot bureaucrativering, standaardisering en disciplineren. Allerlei fraai ogende (beleids)operaties – niet zelden 'stelselwijzigingen' genoemd – leidden al spoedig tot een hoop ellende voor de betrokkenen. Denk aan reïntegratie van arbeidsongeschikten, de reorganisatie en schaalvergroting in het onderwijsbestel en de introductie van zogeheten marktwerking in de zorg. Overigens zijn alle politieke hoofdstromen hieraan mede debet, wat Van Houten wel iets meer had mogen benadrukken. Opmerkelijk is dat hij hier niet aansluit bij andere recente 'systeemkritieken', zoals die van de socioloog Hans Adriaansens. In zowel het *Tijdschrift voor de Sociale Sector* (2003) als in het voorwoord van een recent advies van de door hem voorgezeten Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004), wees Adriaansens al eerder op 'fouten van de derde soort'.

Moraliteit

Een verdienste van Van Houten is zonder meer dat hij het begrip 'moraliteit' in een nieuw daglicht stelt, waarbij hij gebruikmaakt van negentiende-eeuwse inzichten van een van de grondleggers van de sociologie, Emile Durkheim. Van de laatste gebruikt hij de notie dat moraal en samenleving alles met elkaar te maken hebben. Het gaat daarbij om de vraag welke moraal bij welke samenleving hoort. Juist omdat sociale wetenschappers zich graag fixeren op structuur en cul-

tuur, blijft het aspect van de moraal nogal eens onderbelicht. Ten onrechte, zoals wordt geanalyseerd door (de evenmin door Van Houten genoemde) Cees Zwart, die in zijn *De strategie van de hoop* (1995) een moraliteitsscan introduceert, waarmee allerlei verbanden op meso- en macroniveau kunnen worden doorgelicht. Moraliteit houdt in dat je zelf de verantwoordelijkheid voor je leven neemt. 'Je neemt je bestaansproject zelf ter hand', aldus Van Houten (p. 256).

De burgerlijk-conservatieve normen en waardenmoraal van Balkenende c.s. hoort bij de huidige, zich verhardende samenleving. Sociale verandering – c.q. een 'andere' samenleving nastreven – betekent dan ook dat invulling moet worden gegeven aan een andere, socialere moraal, waarnaar we op zoek moeten gaan. Daarbij past, anders dan nu het geval is, maatwerk (p. 25). Het is daarbij opmerkelijk dat Van Houten het begrip moraliteit dynamiseert. Het gaat hem om 'het vitaliseren van moreel beraad als onderdeel van het samenleven'.

In de zoektocht naar deze nieuwe, 'communicatieve' moraal, die via de narratieve moraliteit loopt, kom je verschillende vraagstukken tegen, zoals het gegeven dat het publieke domein en de private wereld in het beleid nauwelijks van elkaar worden onderscheiden of gescheiden, terwijl het toch gaat om twee vaak volstrekt verschillende en soms zelfs tegengestelde werelden. Denk hierbij aan de inburgeringsfictie van de huidige Minister van Integratie. Je kunt mensen een taal leren, hun inzicht geven in ons staatsbestel, maar een cultuur verander je niet zomaar, zeker niet als deze thuis dominant blijft.

Al met al heeft het overheidsbeleid volgens Van Houten weinig oog voor bescherming van de zwakkeren in de samenleving. Dit is – temidden van het actuele en door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in 2004 sterk gerelativeerde normen- en waarden debat – als normloos en wellicht ‘waardenloos’ te kwalificeren, waarmee er in wezen sprake is van ‘immoreel gedrag’. Het in dit verband hameren op de ‘eigen verantwoordelijkheid’ doet geen recht aan het feit dat verantwoordelijkheid een deugd is en geen plicht.

Verzorgingsstaat

Van Houten gaat tevens in op de ‘paradox van de Verzorgingsstaat’. Hierin worden mensen op grond van de regels van verzorgingsarrangementen apart gezet en daarmee gereduceerd tot ‘een geval’, wat vervolgens leidt tot een *depersonalisatie* van burgers. Er is iets met je, daarbij past een voorziening en vanaf dat moment ben je uitsluitend of vooral een zieke of uitkerings-trekker en is er geen ruimte meer voor de persoon. Mensen worden bekeken naar wat ze niet hebben en niet naar wat ze kunnen. Zo worden ze tot gemankeerde burgers, die een vergroot risico lopen op een sociaal isolement. Overigens is dit, wat door Van Houten niet wordt geduïd, uitgerekend een door ‘rechts’ gehanteerd argument om bijvoorbeeld arbeidsongeschikten verscherpt te laten herkeuren, waarmee uitgerekend de door hem bepleite bescherming van de zwakke in de samenleving in het geding komt. Wel staat hij stil bij de disciplineringsstrategie, die (in het verlengde van Talcot Parsons’ definitie-monopolie van de medische profes-

sie) door met name Michel Foucault is uitgedragen. Daarin staat de macht van de professionals centraal. Deze leggen hun interventies op aan degenen die ziek, gek of gevaarlijk verklaard zijn. Ivan Illich kwam in dit verband met de afhankelijkheidscultuur die professionals instandhouden door mensen af te snijden van hun vermogen om zelf problemen op te lossen. Van Houten komt tot de conclusie dat het medische discours tamelijk dominant is bij het denken over de sociale positie van mensen met een beperking of een chronische ziekte. Hier ligt een analogie met het functioneren van de arrangementen van de verzorgingsstaat, dat nogal wat intrinsieke bij-effecten kent. Arrangementen zijn bedacht en worden uitgevoerd vanuit een organisatie, ofwel vanuit een systeem-perspectief (Habermas). De betrokkenen ervaren echter de werking van de arrangementen vanuit hun eigen leefwereld. Om de kloof tussen beide te kunnen overbruggen, heeft Van Houtens directe collega en geestverwant Harry Kunneman een royale interferentiezone geconstrueerd, maar Van Houten twijfelt aan de werkzaamheid daarvan. Professionals die belast zijn met de uitvoering van de bedoelde arrangementen zouden volgens hem wat minder routinematig moeten handelen en meer oog moeten hebben voor de samenhang in het dagelijkse bestaan van de betrokkene (p. 198-199). Een professional – bij Van Houten vooral opgehangen aan de zorgsector – moet vooral persoonsgericht werken, waarbij de zelfidentiteit van de patiënt of cliënt een belangrijk aandachtspunt is. Hiermee zijn we op het terrein van de normatieve professionaliteit

beland. Het gaat hier om vraagstukken die niet op een technisch-instrumentele manier zijn op te lossen. Het gaat veeleer om bestaansvragen, morele dilemma’s en confronterende ervaringen (p. 204). Voor Van Houten betekent normatieve professionaliteit niet dat een professional zijn beroepsmatig handelen vormgeeft door uit te gaan van een vooraf gegeven set normen, of deze zelfs aan de beroepspraktijk oplegt. Het gaat vooral om zoekprocessen in de vorm van een dialoog, wat onder meer betekent dat de professional moet beschikken over goed ontwikkelde communicatieve competenties. Het verhaal van de cliënt mag daarbij niet worden aangetast, want wie is de professional om te bepalen dat dit verhaal niet klopt. Als een patiënt technisch gezien gezond is, terwijl deze zegt zich ziek te voelen, kan de professional niet om dat laatste heen. Hij moet juist daarop reflecteren.

Thema’s

Niet alleen de professional binnen de zorg, maar eveneens de problematische kanten en contradicties van onze verzorgingsstaat (die toch vooral het resultaat is van het ‘blauwdrukdenken’), multiculturaliteit, de verhouding tussen overheid en maatschappelijke organisaties, het (speciaal) onderwijs, reïntegratie op de arbeidsmarkt, de zorg- en welzijnssector en het activerend burgerschap komen uitvoerig aan bod. Elk thema leent zich voor een nadere beschouwing, wat in het bestek van een boekbespreking helaas niet mogelijk is. Zijn behandeling van elk van de thema’s versterkt de opvatting dat het jammer is dat Van Houten zich

niet meer in het publieke debat begeeft. Hoewel hij neigingen tot wijdlopigheid niet bijster goed weet te onderdrukken, komt hij toch herhaaldelijk met puntige observaties, waarbij in een enkele zin de belachelijkheid van tal van argumenten van hoogwaardigheidsbekleders wordt getoond. Zoals die van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, die onlangs nog beweerde dat de minima er wel vijf procent op achteruit kunnen, omdat dit past in het regeringsstreven de eigen verantwoordelijkheid te vergroten. Dit brengt Van Houten tot de conclusie dat je pas echt zelfredzaam bent als je helemaal geen arbeidsinkomen of uitkering hebt (p. 249). Hiermee zijn de kortzichtigheid en de belachelijkheid van de redenering van de regering treffend neergezet.

Van Houten geeft toe dat het werkstelligen van sociale verandering impliceert dat bestaande instituties moeten veranderen. Overheidsplanning is daartoe geen geschikt instrument gebleken.

Planning is toch al een vergeten hoofdstuk geworden.

Bewegingen van onderop, geconcentreerd op het werken aan 'goede praktijken', hebben een innovatieve potentie. Tegelijkertijd dreigt na het openbreken van gestolde instituties door innovatie, een re-institutionalisering met dito verstarring, waarmee je nog verder van huis raakt. Vandaar de noodzaak van reflexiviteit, waarmee steeds weer andere zaken aan de orde worden gesteld en nieuwe vragen beantwoord moeten worden. Dit is vooral een kwestie van leren. Van een lerende professie, van lerende organisaties (p. 268) en daarmee van een lerende samenleving. Een gevarieerde

samenleving, die weer nieuwe beelden zal oproepen en nooit af zal zijn. Volmaaktheid is immers pas echt een utopie!

Als sociaal-interventionist (liever spreek ik van 'ontwikkelkundige'), als levenslang humanist en als sociaal-democratisch (deeltijd)politicus ben ik zonder meer blij met *De gevarieerde samenleving*. Het is ondanks alle ellende die erin voorbijtrekt toch bovenal een optimistisch boek, dat hoop verschaft. Van Houten zal het wellicht niet zo bedoeld hebben, maar dit boek kan in sterke mate bijdragen aan de invulling van wat momenteel 'de leegte van links' wordt genoemd. Ik laat me daarom niet teveel afleiden door het overmatig betoonde gebruik van germanismen (een 'meerdere' heb je in de krijgsmacht of bij de politie) of door irritante spelfouten (een eerder nummer van dit tijdschrift was volgens de schrijver geheel aan de normatieve professionaliteit 'geweid', p. 204). In een hopelijk volgende druk kan dit alsnog worden rechtgezet.

Bert Middel

Vivien Burr. **Social Constructionism**, second edition. Londen/New York: Routledge, 2003, 229 p., richtprijs € 27
ISBN 04 1531 760 6

In 1995 publiceerde Vivien Burr (senior lecturer psychology aan de Universiteit van Huddersfield) *An Introduction to Social Constructionism*. Na herdrukken tussen 1996 en 2001 verscheen in 2003 *Social Constructionism*, second edition.

Theoretiseren is in wezen simplificering: een proces van kiezen van kenmerken en relaties daartussen teneinde de complexiteit van de fysische of sociale werkelijkheid, de wereld, begrijpelijk en hanteerbaar te maken. Deze 'simplificaties' worden wel modellen, paradigma's of discoursen genoemd. Om de werkelijkheid te begrijpen, gebruiken we een van een aantal mogelijke theoretische constructies. Het is wel de vraag waarom we een bepaald discours gebruiken. Sociaal constructionisme is één van de mogelijke discoursen. Vivian Burr kiest voor het sociaal constructionisme uit onvrede met de 'traditionele psychologie'. Haar visie staat in fel contrast tot het op voorspelbaarheid, beheersbaarheid en maakbaarheid gerichte positivistisch denken dat, volgens haar, nog steeds dominant is in de gedragswetenschappen.

Een mijlpaal in het ontwikkelen van sociaal constructionisme is voor Burr *The social construction of reality* (Berger & Luckmann, 1966). Bij hen ligt de nadruk op het ontdekken van de manieren waarop de sociale werkelijkheid en sociale verschijnselen worden geconstrueerd. Zij onderzoeken hoe sociale verschijnselen worden 'gemaakt', geïnstitutionaliseerd en in de traditie van mensen worden opgenomen. De sociale constructie van de werkelijkheid is een voortdurend, dynamisch proces: de werkelijkheid wordt steeds weer geproduceerd door mensen die op basis van hun interpretatie en kennis daarnaar handelen en zo de sociale werkelijkheid vormgeven. Veel sociale wetenschappers zijn in het spoor van Berger en Luckmann verdergegaan en hebben een aantal alternatieve